

УДК 94 (438) “1919/1939”

Оксана Парнета

МІЖНАРОДНЕ СТАНОВИЩЕ ПОЛЬЩІ ТА ЇЇ ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД (1919–1939 РР.)

У статті на основі обширної історіографічної і джерельної бази проаналізовано діяльність Польської держави на міжнародній арені в 1919–1939 рр., розкрито проблеми та основні напрямки її зовнішньої політики в контексті геополітичних змін після Першої світової війни.

Ключові слова: Польща, міжнародне становище, зовнішня політика, Паризька конференція, Версальська система, договір, протокол, кордони.

Сучасний стан розвитку української та зарубіжної історіографії визначається гострою необхідністю поглиблення досліджень міжнародних відносин, їх місця й ролі у становленні і розвитку національних держав, розв'язанні внутрішньополітичних завдань. Хоча й проблеми міждержавних стосунків ненові, їх актуальність не зменшується, а ще більше зростатиме і для самих держав, і для європейської, а також і світової спільноти в цілому. Вони залишатимуться злободенними, очевидно, завжди, бо щоби розв'язати національно-політичні, економічні й духовні завдання у нашій країні, потрібен мир між народами, стабільність на міжнародній арені, незастосування сили або загрози силою у зовнішніх взаєминах, непорушність кордонів, територіальна цілісність, невтручання у внутрішні справи, сумлінне виконання зобов'язань по міжнародному праву та угодах, всезагальне поважання прав людини і свобод. Вивчення означених проблем нині посилюється євроатлантичними глобалізаційними процесами та питаннями остаточної визначеності України та інших країн Центрально-Східної Європи із власними зовнішньополітичними інтеграційними перспективами в умовах нових міжнародних реалій початку ХХІ століття.

За роки незалежності України значно зріс інтерес до проблем міжнародних відносин, спілкування нашого народу з іншими в різних сферах господарського і духовного життя. Нині вибудовується державний механізм її зовнішньополітичної діяльності, усвідомлення нею та оцінення становища, місця і ролі у системі міжнародних відносин у сучасних умовах геополітичних змін, переходу нашого буття в цілком інші для звичного, усталеного сприйняття реалій міжнародного суспільного співіснування.

Саме сьогодні зусиллями українських дипломатів мають визначатися її цілі, характер та динаміка, основні вектори зовнішньої політики, які притаманні розвинутим демократіям, здійснюватися державотворчі процеси в контексті євроатлантичних інтеграцій, вступу України до НАТО і Європейського Союзу, інших європейських і світових структур. Актуальність цього дослідження обумовлена становищем України як активного суб'єкта міжнародних відносин, якісним зростанням нині ролі зовнішньополітичних чинників для розбудови національної державності, підвищення уваги держави та історичної науки до цієї проблеми.

У цьому зв'язку значної науково-теоретичної цінності й практичного значення набуває досвід участі у міждержавних стосунках зарубіжних країн, оскільки складні процеси геополітичного самовизначення, вироблення концептуальних засад зовнішньополітичної стратегії та пріоритетів міжнародної діяльності України потребують від науковців комплексного дослідження світової історії новітньої доби. Останнє десятиліття ХХ – початок ХХІ ст. позначені глибокими політичними змінами, виникнення і відновлення нових держав у Європі ще раз підтвердило безперечний факт, що міжнародні чинники є вагомими у контексті національно-державного відродження, а їх роль лише зростатиме. Сталим є інтерес до аналізу уроків облаштування міжнародного життя після Першої світової війни,

формування системи міжнародних відносин у міжвоєнний період. Зокрема привертає увагу історична практика окремих країн на початку ХХ ст.

З огляду на означені аспекти проблеми певного значення має Польська держава, 90-ліття відродження якої виповнюється цьогоріч. Утворення в 1918 р. Польської національної незалежної держави за значенням було подією історичної ваги не тільки для Польщі, а й для Європи. В цей час після 120-літнього поневолення чужоземцями польський народ, як і інші слов'янські народи, здобув державну самостійність, став на шлях вільного і суверенного розвитку. Друге національне відродження Польщі призвело до інтеграції території, об'єднання поляків, утворення нової ситуації в Центральній Європі, де відновлена Польща була однією зі стабільних держав, яка мала багатовікові традиції самостійного існування і активної зовнішньої політики. Проголошення незалежності Польщі обумовило здобуття вагомого її місця у системі міжнародних відносин Центрально-Східної Європи та впливу на історичні процеси на європейському континенті в умовах міжвоєнного часу.

Осмислення досвіду Польщі в галузі зовнішньополітичної діяльності після її національно-державного відродження 1918 р. все ще не втратило своєї наукової актуальності, а його вивчення стає нагальним завданням в сучасних умовах розвитку україно-польських взаємин. Зазначимо, що питання діяльності Польщі на міжнародній арені в 1919–1939 рр. у радянській історіографії висвітлювали лише під кутом зору марксистсько-ленінської ідеології, а відновлену Другу Річ Посполиту характеризували як “польську буржуазно-поміщицьку країну фашистського типу” [1, с. 3–5; 2, с. 3–4; 3; 4, с. 260–261]. Радянські історики перетворили історію зовнішньополітичних взаємин Польщі на арену гострої політичної та ідеологічної боротьби. Лише з відновленням незалежності України і ліквідацією надмірної політизації та ідеологізації й українські, і польські історики намагаються активно осмислити уроки минулого, виробити нові засади взаємоповаги й неупереджено проаналізувати стан міжнародного становища Польщі у повоєнний час, основні напрямки її зовнішньої політики. У цьому плані певне значення мають праці загального характеру [5], праці Я. Ісаєвича, Ю. Макара, М. Крикуна і Л. Зашкільняка, О. Красівського, М. Литвина, М. Гетьманчука, З. Баран та ін. [6]. Виокремимо роботи відомої тернопільської дослідниці Л. Алексієвець, у яких на широкому фактичному матеріалі проаналізовано основні етапи й напрями здійснення зовнішньої політики Польщі у міжвоєнну добу [7]. У польській сучасній історіографії значну увагу приділяють розробці теоретичних аспектів зовнішньої політики повоєнної Польської держави, її основним напрямкам здійснення [8]. Проте, на нашу думку, ще й досі в українській історіографії немає праць, у яких би комплексно було висвітлено міжнародне становище Польської держави, показано її місце у системі міжнародних відносин Центрально-Східної Європи між двома світовими війнами, внутрішні та зовнішні чинники впливу на визначення її закордонної політики у 1919–1939 рр. Певним внеском у розвиток історіографії зовнішньої політики відродженої Польщі є ця стаття, у якій на основі і українських, і зарубіжних, переважно польських, джерел й сучасних методологічних підходів робиться спроба висвітлити міжнародне становище Польщі в означений період, головні напрямки її зовнішньополітичної діяльності у міжвоєнні роки, визначити пріоритети та інтереси на міжнародній арені та їх вплив на зовнішньополітичну обстановку в Європі. Запропонована праця пов'язана з розробкою затвердженої наукової проблеми кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка “Україна в контексті європейської історії” та Міжнародного проекту Українського державного славистичного центру НАН України й Київського славистичного університету.

Національне відродження Польської держави після Першої світової війни привело до відновлення нею вагомого місця у системі міжнародних відносин Центрально-Східної Європи, її впливу на історичні процеси на європейському континенті в нових геополітичних умовах міжвоєнної доби. Утворення незалежної Польщі у 1918 р. було визначною подією не тільки для поляків, але й для Європи. Важливим атрибутом відновлення її національної

державності стала зовнішньополітична діяльність. Її цілі, характер та основні пріоритетні напрямки, як правило, визначаються дією низки чинників: геополітичним становищем, природно-ресурсним потенціалом, політичним режимом, економічною моделлю, соціальною структурою, етнічними та конфесійними особливостями, що є характерними власне для тієї чи іншої країни. Підкреслимо, що певну корекцію у зовнішньополітичний курс кожної окремої держави вносить дія загальносвітових міжнародних тенденцій.

Не претендуючи на всебічний аналіз діяльності Польщі на міжнародній арені в 1919–1939 рр. ми розглянемо у статті факти, що найбільш рельєфно вписуються у міжвоєнну історію зовнішньополітичної діяльності нововідродженої Польської держави. Із зрозумілих причин, особливе місце відведено саме досліджуваному часові, коли Польща після тривалого поневолення чужоземними імперіями стала на шлях самостійного історичного розвитку, а значить і самостійного ведення своїх міжнародних справ, тобто відразу після здобуття незалежності виникла потреба активного включення Польщі в міжнародне життя в галузі політики, дипломатії і культури. Водночас постала проблема врегулювання стосунків з іншими державами, а також захист поляків, що продовжували жити за межами матірньої Батьківщини. Від першої хвилини незалежного постання Польща стала активним елементом міжнародної політики. При цьому зауважимо, що тогочасне міжнародне становище Польської держави не було простим. Поки Польща знаходилась у неволі, її прагнення свободи й волі пробуджували повсюдно симпатію і прихильність. Коли ж вона почала існувати як незалежна держава і відстоювати національні інтереси, зокрема, вигідне для себе розв'язання питань кордонів, зразу ж відізналися численні критичні голоси, почасти і ворожі, які засуджували Польщу. Говорили про неї як про “сезонну країну”, робилися напади на так званий польський коридор (Німеччина), характеризували її, як “охоронця біля колючого дроту, що відділяв Росію від Європи (РРФСР), а британський прем'єр Ллойд Джордж називав її “мавпою, якій не слід давати годинника” (йшлося про Верхню Сілезію), нападав на Польщу також Д. Кейнс [9, с. 5]. Польський уряд і його дипломатична служба, а також сейм, всіляко намагалися захистити добре ім'я Польщі як суверенної держави, долали обмови, обґрунтовували її інтереси на міжнародній арені. Підкреслимо, що це була одна із важливих проблем польської зовнішньої політики упродовж усього міжвоєнного двадцятиліття.

Міжнародне становище Польщі було складним і напруженим. Протягом міжвоєнної доби вона поставила перед собою завдання матеріалізувати свої уявлення про власну геополітичну роль у Європі й налагодити, насамперед, взаємні стосунки з сусідніми державами. Варшава домагалася союзів, що гарантували б недоторканість кордонів, суверенітет і незалежність. На думку Юзефа Пілсудського, “зовнішня політика мусила дати Польщі час на зміцнення держави” [9, с. 123]. Польща опинилася між німецькою Сциллою та російською Харибдою, або, як тоді казали, у величезних лещатах, які могли її з успіхом розчавити [10, с. 253]. Отже, найважливішим було нейтралізувати Німеччину і Радянську Росію, зокрема з огляду на постійну загрозу співпраці між ними. Незважаючи на напруженість стосунків з Литвою і не на найліпші взаємини з Чехословаччиною, центр уваги польської зовнішньої політики фактично був пов'язаний з Німеччиною і Радянською Росією [9, с. 123]. Обидві ці держави хотіли вийти з міжнародної ізоляції й тому вирішили співпрацювати. Порозуміння між ними 16 квітня 1922 р. в Рапалло в Італії становило небезпеку для усталеного у Версалі Європейського ладу, зокрема для Польщі. Природно, що Друга Річ Посполита не могла, не ризикуючи своєю незалежністю, укласти союз із Німеччиною проти Росії чи навпаки. Тому закордонна політика Варшави мала ґрунтуватися на двох засадах: балансування та союзницьких із Францією та Румунією, хоча ці дві засади інколи було нелегко поєднувати. Польща змушена була увійти у версальську систему. У результаті дипломатичних і військових зусиль Польща на початок 1920-х років завершила процес визначення державних кордонів, визначила у Березневій Конституції 1921 р. основні принципи зовнішньополітичної діяльності на міжнародній арені [11, с. 507]. Основними завданнями зовнішньої політики відродженої Польщі були: захист національної державності,

забезпечення збереження територіальної цілісності та утвердження її на міжнародній арені як суверенної незалежної держави.

Виходячи із міжнародного становища міжвоєнної Європи, зовнішня політика Другої Речі Посполитої розвивалась у 1919–1939 рр. здебільшого відповідно до тих чи інших дипломатичних комбінацій великих держав. Природним союзником проти Німеччини була Франція. 1925р. було підписано польсько-французьку угоду, що підтвердила їхню військову конвенцію 1921р. [9, с. 123]. Однак підписання Локарнських угод восени 1925 р. ознаменувало завершення певного етапу в перестановці сил у міжнародній обстановці, розпочатого з краху французьких зазіхань на гегемонію в Європі [12, с. 128]. У зв'язку з ослабленням Франції і дедалі більшою активністю в європейських справах Англії і США складалась така ситуація, за якої розв'язання питання про польсько-німецький кордон прямо залежало від ступеня зростання агресивності Німеччини. Зовнішньополітичне становище Польщі після ухвалення Локарнських угод різко погіршилося, послабилися позиції групи правлячих кіл, яка орієнтувалася переважно на Францію. Після Локарнських домовленостей в Європі посилювалися позиції США, а також Англії. Це, в свою чергу, посилювало зовнішньополітичні позиції Ю. Пілсудського та його прихильників, які виступали у Польщі прибічниками Англії і США.

На початку 1980-х років в умовах корінної перебудови міжнародних відносин в Європі й світі були сформульовані основні принципи нової польської новітньої політики, яка отримала назву політики балансування. Зовнішня політика Польщі випливала з концепції “двох ворогів”, яка об'єктивно вимагала від польської дипломатичної служби постійного лавірування між сильнішими сусідами – Радянським Союзом і Третім рейхом. Польща проводила лінію “рівної віддаленості” від Німеччини й СРСР і намагалася всіма силами протидіяти їх майбутньому зближенню і союзу на анти польській платформі [13, с. 264]. У рамках цього зовнішньополітичного процесу 25 липня 1932 р. було укладено польсько-радянський договір про ненапад на Зроки (був продовжений у травні 1939 р.), а пізніше (26 січня 1939 р.) була підписана аналогічна польсько-німецька декларація терміном на 10років [14, с. 108]. У той же час Польща відмовилась брати участь в запропонованій Францією і Радянським Союзом так званому Східному Локарно, яке повинно було стати ключовою ланкою європейської колективної безпеки, мотивуючи свої кроки недовір'ям у дієвість багатосторонніх договорів і бажанням забезпечити свою безпеку серією двосторонніх угод.

Перевіркою реалістичності польської зовнішньої політики стали події другої половини 1930-х рр. Користуючись потуранням західних держав, Німеччина в 1935 р. здійснила демілітаризацію Рейнської області, взяла участь у громадянській війні в Іспанії на боці Франко. У березні 1938 р. Гітлер здійснив аншлюс Австрії. Польща не тільки не протидіяла цим акціям Німеччини, але й використала поглиблюючи кризу Версальської системи для досягнення власних цілей. Весною 1938 р. уряд Польщі надіслав литовській владі ультиматум з вимогою встановити дипломатичні відносини. Відсутність їх була великим ускладненням для польських і литовських громадян, що мали численні родинні та майнові зв'язки потойбіч кордону. 19 березня 1938 р. литовський уряд нарешті висловив згоду на ультиматум і зав'язав стосунки з Польщею [9, с. 124]. Це був пролом у польсько-литовських взаєминах.

Польща брала активну участь у розчленуванні Чехословаччини, що стало прелюдією до початку Другої світової війни. 2 жовтня 1938р. польське військо посіло Заольжя. Двома днями раніше польський уряд надіслав до Праги ультиматум з вимогою віддати Заольжя, що було зайнято чехами 1919 р. і визначено належним до їхніх територій Радою Послів Антанти [9, с. 124]. Обидві події не дістали схвалення в громадській думці Європи. Адже вони були пов'язані з агресивною політикою Німеччини щодо Австрії та Чехословаччини. 29 вересня 1938 р. в Мюнхені великі західні держави визнали нові вимоги Німеччини, сподіваючись у цей спосіб урятувати мир в Європі. Це було ошуканством. Дуже швидко Гітлер поставив Європу перед доконаними фактами і висунув нові зазіхання. Вже в березні 1939 р. німці

загарбали Прагу, а замість Чехословацької Другої республіки (1938–1939) було створено Протекторат Чехія і Моравія. Від Польщі Німеччина зажадала згоди на включення Гданська до Рейху та на т. зв. екстериторіальний “коридор”, що сполучав би Німецьке Помор’я зі Східною Прусією. За Версальським миром 1919 р. Польща до моря в Гдині та Вільне місто Гданськ (Данциг) відокремили Східну Прусію від решти Німеччини. Гітлер вимагав комунікацій через цей Польський коридор. Він у виступі в Рейхстазі 28 квітня 1939 р. відмовився від договору про ненапад з Польщею і укладеного 1935 р. морського договору з Англією. З огляду на войовничість Німеччини Польща потрапила в надзвичайно небезпечне становище. Таємні німецько-радянські переговори, що проводилися водночас і рівнобіжно з офіційними явними переговорами з Англією і Францією, привели до підписання 23 серпня 1939 р. пакту про ненапад між Німеччиною і СРСР (пакт Ріббентропа-Молотова). У доданому до цього договору таємному протоколі говорилося про поділ території Польщі і про сфери впливів Німеччини (Литва) і Радянського Союзу (Фінляндія, Естонія, Латвія і Бессарабія). Радянсько-німецька домовленість про долю Польщі свідчила, що відбулося те, чого так боялися польські політики і дипломати: дві сусідні великі держави об’єдналися для боротьби проти Версальської системи, яка дискриміновала їх, невід’ємною частиною якої була Польща. І відбулося це в умовах, коли західні союзники Варшави не були готові надати їй дієву допомогу. Англія не мала великих сухопутних військ, а у Франції було поширеним твердження, що французи не повинні гинути за “польський коридор” [14, с. 110]. Позиція польських правлячих кіл щодо СРСР була ворожою. Всі радянські пропозиції стосовно надання допомоги Польщі відкидалися. Негативною була позиція Варшави й тоді, коли в ході англо-франко-радянських переговорів постало питання про пропускання через польську територію радянських військ у випадку німецької агресії.

Зауважимо, що воєнна небезпека притишила політичні конфлікти в Польщі. Опозиція пропонувала правлячому табору співпрацю у зміцненні оборони країни, але отримала відмову. Уряд і армія вживали термінових заходів для зміцнення західних рубежів держави. 22 серпня 1939 р. генеральний інспектор Збройних Сил видав наказ провести таємну часткову мобілізацію у західних округах. 29 серпня було оголошено загальну мобілізацію, однак на вимогу послів Франції та Великобританії її було призупинено і відновлено наступного дня [15, с. 490]. Польський план оборони під назвою “План Зет” був опрацьований лише у 1939 р. і опирався на розрахунок, що проти Німеччини одночасно виступлять Франція та Великобританія. Перед польськими воєнними угрупованнями ставилися лише оборонні завдання. Країна не була підготована для війни на два фронти. Дипломатичні реверанси в бік Гітлера й недооцінка загрози, яка випливала з міжнародного розкладу сил, дорого коштували Європі загалом і Польщі зокрема. 1 вересня 1939 р. – день, що призвів до драматичних подій, до воєнної катастрофи, якої зазнала Польська держава, до втрати нею свободи і незалежності. Фашистська навала поставила питання про етнічне та фізичне виживання польського народу.

Таким чином, відроджена Польща розбудовувалася в умовах постійної зовнішньої загрози. Разом із тим, до держави увійшли землі з етнічно переважаючим непольським населенням, яке прагнуло створити власні держави. Це істотно впливало і на внутрішні відносини в країні, і на зовнішню політику Другої Речі Посполитої, її міжнародне становище у міжвоєнному світі. Зовнішня політика Польської держави визначалася і внутрішніми, і зовнішніми фактами. Вона будувалася згідно з діями великих держав і випливала з концепції “двох ворогів”, що вимагало від Польської держави постійного маневрування між СРСР та Німеччиною. Польщу прирекли на загибель у вересні 1939 р. не лише внутрішні процеси і помилки польських керівників, а й складні перипетії історичного процесу, в ході яких зовнішні фактори відіграли вагомий роль.

Список використаних джерел

1. Зуєв Ф. Польща в 1918–1952. – М., 1952. – 51 с.
2. Советско-польские отношения 1918–1945. – М.: Наука, 1974. – 296 с.
3. Яблонський Г. Великий Октябрь и независимость Польши. – М., 1967. – 128 с.

4. *Історія південних і західних слов'ян*. – К.: Вища школа, 1987. – 447 с.
5. *Історія Польщі*. – М., 1956–1959. – Т. 1–3; *Краткая история Польши. От Древнейших времен до наших дней*. – М., 1993. – 528 с.; *Історія южных и западных славян: В 2 т.* – Т. 2: Новейшее время / Под ред. Г.Ф.Матвеева, З.С. Ненашевой. – М.: МГУ, 1998. – 272 с. та ін.
6. *Ісаєвич Я.* Українсько-польські відносини в Галичині // *Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст.: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (21–22 листопада 1996 р.)*. – Івано-Франківськ, 1997. – с. 5–13.; *Макар Ю.* Українське питання в міжвоєнній Польщі // *Перша світова війна та історичні долі народів Центральної та Східної Європи: Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 80-річчю Буковинського народного віча (Чернівці, 22–24 вересня 1998 р.)*. – Чернівці: Рута, 2000. – С. 164–171.; *Зашикільняк Л., Крикун М.* Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів. – Львів: Львівський національний університет ім. І. Франка, 2002. – 752с.; *Литвин М.* Українсько – польська війна 1918–1919. – Львів, 1998. – 488 с.; *Гетьманчук М.* Українське питання в радянсько-польських відносинах 1920–1939 рр. – Львів: Світ, 1988. – 428 с.; *Баран З.* Відродження та становлення Польської держави 1918–1921. – Львів: ЛДУ, 1995. – 55 с.
7. *Алексієвець Л.* Польща: шляхом відродження державної незалежності 1918–1939. – Тернопіль: Економічна думка, 2002. – 272 с. *Її ж.* Новітня історія Польщі (1918–1939). – Київ – Тернопіль: Астон, 2002. – 320с. *Її ж.* Польща: утвердження незалежної держави 1918–1926. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2006. – 448 с. та ін.
8. *Sowa A.* U progu wojny. Z dziejów spraw wewnętrznych i polityki zagranicznej II Rzeczypospolitej. – Kraków: Towarzystwo Sympatyków Historii, 1997. – 319 s.; *Krasuski J.* Tragiczna niepodległość. Polityka zagraniczna Polski w latach 1919–1945. – Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2000. – 347 s.; *Łossowski P.* Dyplomacja polska 1918–1939. – Warszawa, 2001. – 477 s.
9. *Дильонгова Г.* Історія Польщі 1795–1990 / Пер. з пол. М. Кірсенка. – К.: Вид-во дім “Києво-Могилянська академія”, 2007. – 239 с.
10. *Вандич П.* Ціна свободи. Історія Центрально-Східної Європи від Середньовіччя до сьогодення / Пер. з англ. С.Грачової. – К., 2004. – 463 с.
11. *Kutaniński K.* Odbudowa państwowości polskiej: Najważniejsze dokumenty. 1912 – styczeń 1924. – Warszawa, Kraków, 1924. – S. 507–522.
12. *Łossowski P.* Położenie międzynarodne i polityka zagraniczna // *Polśka odrodzona, 1918–1939. Państwo, społeczeństwo, kultura* / Pod red. Tomickiego J. – Warszawa, 1982. – S. 182–199.
13. *Dybrowska A., Żaryn J., Żaryn M.* Polskie dzieje od czasów najdawniejszych do współczesności. – Warszawa, 1994. – 378 s.
14. *Історія южных и западных славян: В 2 т.: Т. 2: Новейшее время* / Под ред. Г.Ф. Матвеева, З.С.Ненашевой. – М.: Изд-во МГУ, 1998. – 272 с.
15. *Зашикільняк Л., Крикун М.* Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2002. – 752 с.

Oksana Parneta

INTERNATIONAL POSITION OF POLAND AND ITS FOREIGN POLICY BETWEEN WORLD WARS PERIOD (1919–1939)

On the basis of a number of historiographic and source background, the activity of Polish State abroad in 1919–1939 is analyzed; the problems and main trends of its foreign policy in the context of new political changes after World War I are investigated.

Key words: Poland, international position, foreign policy, Paris conference, Versale system, agreement, minutes, borders.